

SOCIALDE- MOKRATIET PÅ GRÆNSEN

Af Klaus Petersen

Den 10. februar 1920 stemte 75% af Tønders borgere for et fortsat tilhørsforhold til Tyskland. Men da Tønder lå i 1. afstemningszone, blev byens skæbne ikke bestemt af dens egne borgere, men af de 75% af vælgerne i hele Nordslesvig der stemte dansk. Der var således lagt op til, at det nationale spørgsmål skulle spille en central rolle i årene fremover. Tønders Socialdemokratiske Forening kom til at stå midt i de borgerlige partiers nationale kamp. I denne artikel undersøges på baggrund af partiforeningens og kredsens forhandlingsprotokoller og skrivelser til Socialdemokratisk Forbund, hvordan det nationale spørgsmål blev håndteret hos Socialdemokratiet i Tønder, fra genforeningen i 1920 indtil Tønder fik sin første dansksindede borgmester i 1937.

Tønder var i 1920 en mindre købstad med knap 5000 indbyggere, et tal der i de følgende fem år voksede hastigt til omkring 6000, men stagnerede så og holdt sig indtil 1940'erne. Hovederhvervene var håndværk, handel, administration og transport; det sidste var stort set synonymt med DSB. En egentlig industriel udvikling fandt først sted fra 1950'erne, og den lokale socialdemokratiske afdeling var derfor i 20'erne og 30'erne domineret af arbejdsmænd og banemænd.⁰

Det skal indledningsvis understreges, at den nationale problemstilling, der undersøges her, ikke fyldte hele det politiske billede i Tønder. Socialdemokraterne i Tønder førte også traditionel socialdemokratisk politik, blandt andet arbejdede de for at få startet offentlige anlægsarbejder og generelle sociale forbedringer. Det nationale spørgsmål var dog hele tiden en mulig konfliktskabende faktor. Både de danske og de tyske borgerlige forsøgte at presse Socialdemokratiet til national stillingtagen, og en række indre konflikter i partiforeningen kan fortolkes i denne kontekst. Specielt i de kommunalpolitiske valgkampe blev den nationale konflikt understreget. Indtil 1937 besatte den tysksindede "Wählerverein" borgmesterposten, hvad der var en torn i øjet på de dansksindede.

Et ikke-nationalt parti

Efter afstemningen i februar 1920 startede forberedelserne til, at Tønder-afdelingen skulle overgå fra SPD til Socialdemokratiet. Den 18. juli blev overførslen formelt vedtaget på et landsdelsmøde i Åbenrå, og dagen efter blev dette manifesteret ved, at selveste Stauning kom til Tønder for at tale. Umiddelbart var resultatet, at formanden siden afdelingens stiftelse i 1907, Eckwerth, fratrådte og gik over til den tyske lejr. Det borgerligt nationale Wählerverein havde udover Eckwerth endnu en "arbejderrepræsentant", nemlig Chr. Schmidt. På den måde spilledes der på dilemmaet mellem klassebevidsthed og national identitet overfor det i 1920 tysk dominerede Socialde-

mokrati. Med oprettelsen af danske institutioner, specielt DSB, kom der dog efterhånden en del danske socialdemokrater til Tønder, og den lokale partiforening blev til en national broget skare.

Situationen og begivenhederne i Tønder omkring 1920 pegede for socialdemokraterne i to forskellige retninger. Det var begivenheder som de økonomiske overgangsproblemer, den deraf affødte generalstrejke i juni 1920 og ikke mindst udvisninger af tyske arbejdere under generalstrejken, der beskæftigede socialdemokraterne i Sønderjylland. Der skulle vælges mellem to forskellige fortolkninger. Dels kunne man tolke begivenhederne som et udtryk for kapitalismens umenneskelighed, og dels som et udtryk for en national konflikt. Valgte man den første optik, måtte svaret være at rykke sammen i socialdemokratisk internationalisme. Valgte man den anden, var svaret at slutte op i de respektive borgerlige lejre. Den officielle partilinie var både på landsplan og lokalt at tolke begivenhederne i en "klassekampskontekst". Forskellen var dog, at emnet i København var teoretisk, og i Tønder var det et praktisk dagligdags spørgsmål. Ikke at det overskyggede alt andet, både tyske, danske og socialdemokraterne havde en fælles interesse i byens vel, men det nationale tema var ofte til debat.

Et af de store lokale diskussionsemner var, om forhandlingssproget i byrådet skulle være dansk eller tysk. I praksis fungerede byrådet dog med begge sprog indtil 1937, og da redaktøren i Tønder Amts Social-Demokrat (TASd) den 6. august 1925 kommenterede en skolekommisionsformand i Sæd, der kun ville føre protokol på tysk med ordene: "...skulde sende deres Formand hen et Sted, hvor han kan faa sin Hjerne repareret. Det tiltrænges", måtte han dog få dage efter undskyldte og forsvare sig med, at "...han vilde have faaet samme Konfekt, om han havde været Dansker".¹ Dobbeltsprogligheden kom også til udtryk på festdage som 1. maj og Grundlovsdag, hvor der normalt blev holdt taler både på dansk og tysk. Ofte blev den gode vilje udtrykt ved, at det var danskere, der holdt de tyske taler. I det lokal-

politiske spil om borgmesterens nationalitet holdt socialdemokraterne en forholdsvis neutral linie indtil 1933. De afviste i flere omgange tilnærmelser fra borgerlige danske partier med henblik på dannelsen af en fælles dansk front.² Og det lykkedes på trods af en række problemer at holde de danske og tyske arbejdere samlet omkring partiets ikke-nationale linie.

Personstridighederne

Det centrale problem i partiet i de første ti år efter genforeningen var en intern strid mellem to centrale personer: avisredaktør P. Petersen og byrådsmedlem og sagfører Chr. Bundgaard. Ingen af de to var indfødte. Petersen kom fra Herningegnen i 1924 for at overtage redaktionen af Tønders Amts socialdemokrat. Den ligeledes nordfra indvandrede Bundgaard var en noget atypisk socialdemokrat. Udover at være praktiserende advokat besad han også en del jord, men gennem hele den her skildrede periode var Bundgaard en hovedkraft i Tønders socialdemokratiske forening. Personstridighederne tolkes i denne artikel som en kamp mellem to nationale diskurser: en pragmatisk-internationalistisk, repræsenteret ved Chr. Bundgaard, og en danskorienteret, repræsenteret ved P. Petersen. I begivenhederne blev den forskellige opfattelse dog kombineret med en stærk personlig uoverenstemmelse.

Striden tog sit udgangspunkt allerede i 1920, da Petersens forgænger, fiskehandler C. Christensen, i efteråret blev valgt som formand for Tønderkredsen. Der opstod en strid og magtkamp mellem Christensen og Bundgaard. Det udviklede sig så alvorligt, at Socialdemokratisk Forbund (SdF) i oktober 1924 indkaldte til en ekstraordinær generalforsamling for Socialdemokratisk Forening i Tønder, da "Partiforholdene i Tønder by længe har været utilfredsstillende - baade for medlemmerne og for Partiet som en Helhed".

Brevvekslingen mellem de to stridshaner og SdF tegner billedet af et stærkt personligt misforhold. I et brev den 21. august beder Bundgaard om at få fjernet Christensen, "Da han ødelægger alt, og laver Skandaler".³ I

Med moderne skiltning gjorde sagfører og socialdemokrat Bundgaard opmærksom på sit kontor I billedets højre side ses gavlen af rådhuset, hvor byrådet afholdt sine møder (Lokalhistorisk arkiv Tønder).

rækken af skrivelser til SdF flyver anklagerne mellem de to gennem luften, men da Bundgaard hele tiden havde opbakning i partiforeningen, blev resultatet, at Christensen i oktober 1924 blev skiftet ud.

Petersen ankom fra Herning i 1924, hvor han tiltrådte stillingen som redaktør og overtog Christensens post som formand for Tønder-kredsen. Der viser sig i denne sag, at holdningerne i henholdsvis kredsen og Tønder bys partiforening har været forskellige. Dette skyldes sandsynligvis, at der var stærkere tysk indflydelse i Tønder by end i de omkringliggende landdistrikter.

Kort efter årsskiftet 1926/27 ankom der til SdF en resolution fra partiforeningen i Tønder, hvor Bundgaard ikke længere var formand, men stadig spillede en central rolle.⁴ I resolutionen undrede man sig over: "at man i den udpræget tyske By Tønder, hvor ogsaa et Flertal af vore Tilhængere er tyske, ansætter en redaktør som ikke kan forstaa en tysk Stavelse og som heller ikke, efter sine egne Udtalelser, hverken vil, eller kan, lære det."

Anklagerne var ikke grebet ud af den blå luft, idet Petersen havde advokeret mod brugen af det tyske sprog i en lederdebat med den borgerlige tyske avis "Neue Tondersche Zei-

tung". En debat der ifølge resolutionen havde taget en "uheldig Udvikling i National retning". SdF's holdning, "Efter vor Mening har Redaktør Petersen handlet fuldt forsvarligt, og hvis der skal foretages noget, maa det ske ved Forhandling, hvor dette Synspunkt gøres gældende", vandt ikke gehør i Tønder.⁵ På et møde den 19. februar mente Bundgaard om Stau- nings svar, at "en Mand der kan skrive saaledes umulig kan være Socialdemokrat".⁶ En sådan ytring har nok ikke været populær i København, og Tønderafdelingen blev udsat for en så skarp kritik, at bestyrelsen valgte at nedlægge sit mandat.⁷ Dette fik dog ikke konflikten til at standse. Den 12. juli 1927 ankom en ny resolution mod Petersen til SdF under- skrevet af hele 203 personer. Petersen svarer selvfølgelig igen på anklagerne med nye, der dog forekommer noget søgte. Således anklagede Petersen partiforeningens formand for at have været utilfreds med Petersens uddeling af tøj til arbejdsløses børn. Ifølge Petersen ønskede partiforeningsformanden, at hans børn "skulde have Laksko og Silkestrømper".⁸

I august 1928 var der repræsentantskabs- møde i Tønder-kredsen, hvor der skulle sam- mensættes en liste til det kommende byråds- valg i februar. Kredsbestyrelsen foreslog re- daktør Petersen, men Bundgaard foreslog at opstille en anden, "da han mente at Redaktør Petersen var en Torn i Øjet på mange af Parti- fællerne i Tønder". Om sig selv mente Bund- gaard, at han bare "ville vække Forargelse paa Landet". Bundgaard foreslog derfor murer Hecht som listens nr. 1. En afstemning gav dog Petersen hele 15 stemmer mod 4 til Hecht.⁹ Konsekvensen blev, som jeg senere vil vende tilbage til, at der blev opstillet to social- demokratiske lister. Først da Petersen i starten af 1930 blev erstattet med redaktør Dyrehøj, begyndte man at nærme sig en løsning.¹⁰

En eller to partilister

Landstingsmand Jørgen Møller inddelte i 1924 Tønders socialdemokrater i tre grupper: en omkring den tidligere formand lokomotiv- fører N.S. Christensen, en omkring sagfører

Bundgaard og en af "nærmest tysk-national karakter".¹¹ Denne inddeling peger på de to centrale temaer på den socialdemokratiske dagsorden. Problemet med de to nationaliteter og den uforsonlige konflikt "pro et contra" sagfører Bundgaard. Det første problem blev ved valgene praktisk løst ved, at man på valg- listerne skiftede mellem en dansk og en tysk kandidat.¹² Dette skete dog ikke helt uden proble- mer. Der var i 1922 ønsket om at opstille en rent tysk socialdemokratisk liste, men det lykkedes dog at indgå et kompromis. Efter den tid var der enkelte forsøg fra den tidligere partiforeningsformand Eckwerth, der nu var indvalgt af Wählerverein, men disse vandt ikke stor tilslutning.¹³ Det andet problem var større. Indtil 1929 kunne striden holdes inden for den samme partiliste, men ved kredsorga- nisationens bestyrelsesmøde den 24. februar 1929 blev der indleveret to lister, der begge ønskede partibetegnelse. Den oprindelige liste med Bundgaard fik betegnelsen "Socialdemo- kratiet", mens den af redaktør Petersen anførte liste fik betegnelsen "Socialdemokratiets Li- ste".¹⁴ Selvom TASd mente, at "saaledes som Forholdene i den sidste Tid har udviklet sig, er det sikkert det bedste", så resulterede splittel- sen og det manglende listeforbund i, at man på trods af en kraftig fremgang fra 13% til 20% af stemmerne (fordelt ligeligt mellem de to lister) gik glip af det ekstra mandat, der burde være blevet resultatet.

Som en konsekvens af splittelsen eksistere- de der i perioden 1930-31 hele to partiforenin- ger i Tønder by. Den oprindelige og "Ny Soci- aldemokratisk Forening". De præcise begiven- heder omkring dannelsen af den nye forening kendes desværre ikke. I den officielle liste over partiforeninger står Tønder pr. 31. de- cember 1930 nævnt med to partiforeninger.¹⁵ SdF's anerkendelse nævnes første gang i TA- Sd den 13. august 1930 og fem dage senere i Kredsorganisationens Forhandlingsprotokol. Denne beretter også om, at SdF fra efteråret 1930 fik iværksat forhandlinger mellem de to foreninger.¹⁶ Disse forhandlinger førte dog ikke til noget resultat. På repræsentantskabsmø- det den 12. februar, hvor man skulle vælge

delegerede til kongressen i 1931, foreslog foreningen i Møgeltønder, at man ikke valgte kandidater fra Tønder, da den havde hørt, at sagen skulle afgøres på kongressen. Men det lykkedes dog at finde en ordning inden. Tre uger senere beretter TASd om, at de to foreninger har vedtaget en sammenslutning.¹⁷

Nazismen set fra Tønder

Den afgørende faktor for ændringen i den ikke-nationale kurs var nazismen. I en by som Tønder tæt på grænsen og med et stort tysk mindretal der stadig oplevede grænsedragningen i 1920 som en uretfærdighed, var situationen bestemt til at skabe uro i begge lejre. I Tønder knyttede frygten for nazismen sig til byens tysksindede borgere. Becker-Christensen nævner i sin skildring af Tønders moderne historie en række eksempler på nazificeringen af mindretallet i byen lige fra det berømte "stakitslagsmål" i 1933 mellem tysksindede nazister anført af "Peter Sturm" og danske arbejdere (de sidste vandt) til en række mindre blodige og voldsomme ytringer.¹⁸ Han peger dog også på, at store dele af mindretallet blev på en mere pragmatisk linie.

I TASd var der allerede fra 1930 en efterhånden tiltagende kritik rettet mod nazisterne. I starten med beretning om og afstandtagen fra enkelte episoder, men efterhånden begyndte avisen at spekulere i en nazificering af de lokale tyske organisationer. I en artikel fra 15. marts 1933, det vil sige i tiden op til kommunalvalget, argumenteredes for, at den tyske liste er i lommen på bankdirektøren for Tønder Bank, "og det vil sige nazi".¹⁹ Under overskriften "KAMPFRONT MOD NAZI" beretter TASd 18. april 1933 om den socialdemokratiske front mod nazismen, og i de følgende år opfordres til og udvises en stor vagtsomhed overfor den tysksindede del af befolkningen. Dette ses eksempelvis i beskrivelsen af et såkaldt nazimøde i oktober 1933: "At Gleichschaltung skrider rask frem, at Nazificeringen af en stor Part af det tyske Mindretal tager stadig fastere Former, turde følgende være Bevis for."²⁰ Som jeg i det følgende vil

komme ind på, lykkedes det ikke at skabe en fælles dansk front, der inkluderede socialdemokraterne, før 1937. Dette førte til en del kritik fra borgerlig-national side om, at socialdemokraterne ikke var dansksindede. Kritikken var for så vidt rigtig nok, Socialdemokratiet var jo ikke udpræget nationalt i Tønder. Men den eksterne situation var en anden i 1933 end i 1920. Nazismen tvang i første omgang partiet til at erklære sig ikke-tyske. Det var da også med en bemærkning om, at han "Under hensyn til, hvad der sker sydpaa ikke kan stemme for tysk Styre", at pakkepostmester Johansen sammen med de to andre socialdemokrater i byrådet undlod at stemme ved borgmestervalget i 1933.²¹ Hertil kommer, at hvor man tidligere havde forholdt sig ironisk kritisk til de dansk-nationale, bliver tonen nu mere neutral. Afvisningen af nazismen førte i Tønder socialdemokraterne over mod den danske lejr. Det var ikke noget de frit valgte, men som jeg vil illustrere med borgmestervalgene, blev de i højere grad tvunget af omstændighederne. Desuden medførte nazismen, at de tyske arbejdere blev stødt væk fra det tyske, og dermed skabtes en vigtig forudsætning for en ny officiel stillingtagen.

Borgmestervalgene i 1933 og 1937

Grunden til, at borgmestervalgene bliver vægтет højt, er, at det netop var omkring disse, de nationale holdninger og konflikter trådte stærkest frem. Borgmesterposten havde både en reel politisk betydning, idet man fik den daglige kontrol over byens administration og en væsentlig symbolsk betydning. For de danske partier var Tønder ikke helt dansk, før man havde erobret borgmesterposten. Socialdemokraterne havde forholdt sig afvisende overfor at samarbejde med de danske borgerlige. Således havde de ved valgene i 1922 og 1929 stemt blankt ved valget af borgmester, og i 1925 havde de endda støttet den tyske kandidat.

Allerede op til borgmestervalget i 1933 forsøgte man fra dansk-borgerlig side at indgå en alliance med socialdemokraterne - en Dansk

Mandatfordelingen ved byrådsvalgene 1919-1937.

	1919	1922	1925	1929	1933	1937
Tysk liste	12	8	7	8	7	6
Socialdemokrater	3	2	2	1+1	3	3:
Dansk borgerliste	3	5				6
Dansk fællesliste				3		
Fri borgerliste			2		2	
Konservative			3	2	2	
Radikale venstre			1		1	

Kilde Becker-Christensen 1993, s. 69

Fællesliste. De borgerlige havde erkendt, at skulle en dansk kandidat vælges, måtte det ske med socialdemokratisk støtte. Socialdemokraterne blev med "borgmesterspillet" bragt i et dilemma. Dels ønskede man ikke at tage national stilling, en linie der havde fungeret i over ti år, og dels kom der med nazismen og den skærpede nationale konflikt et pres i dansk retning. Afvejningen af dette dilemma fyldte en væsentlig del af den socialdemokratiske dagsorden omkring de to kommunalvalg i 1933 og 1937.

Socialdemokraterne havde i tiden op til 1933 udtalt, at de denne gang ikke kunne støtte en tysk borgmesterkandidat.²² Dette gav selvfølgelig de danske partier blod på tanden. Valget resulterede i, at mod Wählervereins syv mandater stod der fem borgerlige danske samt tre socialdemokrater. Den borgerlige danske byrådsgruppe fandt hurtigt sammen om den konservative bankdirektør Andreas Andersen. Strategien overfor socialdemokraterne var at lade disse komme til de borgerlige, men da socialdemokraterne endelig kom, ville de ikke tilslutte sig Andersen som kandidat. De foreslog i stedet venstremanden Thorvald Petersen, hvilket blev blankt afvist af de borgerlige, der åbenbart følte sig sikre på, at socialdemokraterne i sidste ende ville slutte op.

Den første april 1933 gik man så til byrådsmøde for at vælge en borgmester. Kampen kom til at gå over flere omgange. I den første foreslog de borgerlige som oprindeligt aftalt Andersen, tyskerne foreslog genvalg af Thomsen, og socialdemokraterne foreslog Bundgaard. Forudsigeligt fik ingen flertal, og socialdemokraterne foreslog så Thorvald Peter-

sen som en kompromiskandidat, og opfordrede de tyske "arbejderrepræsentanter" Schmidt og Sternkopf til at stemme på ham. Den tyske gruppe så dog hurtigt den danske uenighed som deres mulighed og fastholdt deres egen kandidat. De konservative fastholdt Andersen, hvad der fik socialdemokraten Nic. Andresen til igen at foreslå Bundgaard. Med fire kandidater førte heller ikke den anden runde til nogen afklaring. Efter reglerne skulle så de to kandidater med flest stemmer gå til den tredje og afgørende runde. Det var den tyske Thomsen (syv stemmer) og den konservative Andersen (med tre konservative og én venstremand bag sig). Thorvald Petersen fik udover sin egen stemme kun støtte fra to socialdemokrater, og valgte i tredje runde at slutte op bag den borgerlige fælleskandidat. Da socialdemokraterne fortsat afviste både en tysk og en konservativ kandidat og derfor stemte blankt, blev resultatet, at Thomsen vandt med syv stemmer mod fem. Efter valget placerede både den socialdemokratiske og venstre-pressen ansvaret på den stejle konservative holdning.

I 1937 var der igen lagt op til, at der skulle vælges en dansk borgmester. Modsat 1933 forsøgte man allerede inden valget at få diskuteret tingene på plads. På et bestyrelsesmøde i Socialdemokratisk Forening december 1936 fortæller partiforeningens formand, at "Der var indgaaet en Skrivelse fra Dansk Samfund, Tønder, angaaende en Dansk Fællesliste til Byrådsvalget."²³ At bestyrelsen enstemmigt vedtog at svare afvisende på denne henvendelse, er nok sket med begivenhederne fra 1933 i tankerne.

I starten af det nye år begyndte så de reelle forhandlinger mellem de danske partier og Socialdemokratiet. På et bestyrelsesmøde den 20. januar berettede formanden om et møde "angaaende Dansk Fællesliste til Byrådsvalget."²⁴ Resultaterne var dog i første omgang små, og formanden fortalte lakonisk, at "Mødet resulterede i at den paatænkte Fællesliste strandte". På et indstillingsmøde den 7. februar forklarede formanden dog, at afvisningen alene skyldtes de borgerliges "Fremgangsmaade...overfor Arbejderklassen", og at det ikke var det "Nationale der skilte".²⁵

Tønder Am

58. Aargang

Onsdag den 10. Mar

Tønder er en dansk By.

**En straalende Sejr for den danske Borgerliste
Tyskerne tabte et Mandat, som tilfalder den
dansk-borgerlige Gruppe.**

I det nye Byraad vil der være 9 danske mod 6 tyske Medlemmer.

Tønder, Onsdag.

VALGDAGEN HER I TØNDER i Gaar blev som haabet og ventet en straalende dansk Sejr. Tønder stemte i Gaar under Dannebrog og stemte paa en Maade, saa at ingen i Fremtiden kan nægte, at det er en overvejende dansk By. Der var meget stærk Valgdeltagelse, og Stemmeprocenten kommer paa samme Højde som sidste Gang, rigeligt 90 pCt. Af 3282 Vælgere blev der afgivet 3064 gyldige Stemmer.

Paa den danske Borgerliste blev afgivet 1171 Stemmer mod 965 ved Valget for 4 Aar siden. Den soc. Liste havde faaet 638 mod 534 sidst, medens den tyske Liste har faaet 1250 Stemmer mod 1181 ved sidste Valg. De dansk borgerlige Partier er saaledes gaaet fremad med 268 St., Soc. med 107, medens den tyske Liste har maattet nøjes med en Fremgang af 69 Stemmer.

Da den danske Borgerliste og Socialdemokraterne jo havde Listeforbindelse, maatte der først foretages en Deling mellem den danske Enhedsliste og Tyske-

Tønder Amtstidendes forside dagen efter byrådsvalget i 1937 giver et indtryk af borgmesterpostens symbolske betydning.

Sne
a
Næv

Arrestant
vidne og N

Snestorn
de den sti
lige Bryde
de. Get se
paa Domb
behandlet
Aabenraa
tiltalt for
en 14-aarig
fra Aaben
! Bil med
udenfor S
Et Stykke
en Lastbil
tet rekvi
for at bli
littet an
at køre si
huset, og
gennemfor

Imidlertid
ten skulde
tre Nævnd
Pige, og e
Sneen ve
man ikk
kunde v
Betsform.
smødede
søge at k
sneede o
borg. Fal
Være ha
ten blev
middag.
at Vidner
Nævninge
Toget.

Først i sidste øjeblik kom forhandlingsgennembrudet. Den sjette marts, tre dage før valget, beretter formanden Wilhelm Nielsen på et medlemsmøde, at der har været afholdt endnu en forhandling. De socialdemokratiske forhandlere havde der stillet en række krav for at indgå et listeforbund: viceborgmesterposten, pladser i alle udvalg samt formandsposten i social-, vej- og arbejdsudvalget. Disse poster ville give partiet en væsentlig indflydelse blandt andet på de kommunale beskæftigelsesprojekter.²⁶ På mødet var der en lang debat, om hvorvidt man skulle foretrække et valgforbund på de stillede betingelser eller fortsætte den afvisende linie. Under diskussionen nævnte Redaktør Dyrehøj "Tilfældet Klippert og gav derefter nogle Oplysninger om de Fordele Partiet havde ved Listeforbundet ... bekæmpe Nazismen hvilket jo er vor opgave."²⁷ Redaktøren opsummerede således de centrale årsager til, at den socialdemokratiske forening enstemmigt, under de nævnte betingelser, tilsluttede sig listeforbundet. Forhandlingsdelegationen gik igen til de borgerlige, og sekretæren for Socialdemokratiske Forening S. H. Madsen slutter sin beskrivelse af forløbet i forhandlingsprotokollen: "Kl. 00 1 Nat blev det os meddelt at De var gaaet ind paa vor stillede Betingelser og Listeforbundet var da i Orden".

Afslutning

I perioden 1920 til 1933 var det nationale spørgsmål et helt centralt tema i Tønders Socialdemokratiske forening. Problemet med at forene de to nationaliteter i samme parti markerede sig både direkte ved forsøg på at danne en tysk forening og indirekte gennem de stærke personstridigheder. De sønderjydske socialdemokrater stod i denne periode for en meget afdæmpet linie med hensyn til nationale spørgsmål. Man kan tale om en international eller rettere ikke-national linie. Dette forsøg på at forene danske og tyske arbejdere åbnede op for en kritik fra både tysk og dansk borgerlig side. Begivenhederne indtil 1933 illustrerer problemerne med at forholde sig til

denne kritik.

Nazismens magtovertagelse i 1933 betød et nationalt omsving hos de tyske arbejdere. Oplevelsen af, hvad der hændte kammeraterne på den anden side af grænsen, medførte en afstandtagen fra Tyskland. Det er et træk, man kan følge hos de tyske arbejdere både i Tønder og i de andre sønderjyske byer. Dette førte til, at den ikke-nationale linie i Socialdemokratiet blev erstattet med en anti-nazistisk. Frede Nielsen udtrykte det i 1937 således: "Vi er af Begivenheder og Bevægelser syd paa tvungen ind i en Tilstand - forhaabentlig af midlertidig Karakter - som tvinger os til at danne Front i stedet for Bro."²⁸ Kravene om at gå imod nazismen og dens udtryk hos det tyske mindretal samlede socialdemokraterne og åbnede for en alliance med danske borgerlige.²⁹ Dette samarbejde fik sit mest markante udtryk med listeforbundet i Tønder.

Socialdemokratiet fik sit hidtil bedste valg med 21% af stemmerne, og samlet fik de "danske" partier 59% af stemmerne og ni ud af byrådets femten mandater. Således fik Tønder i marts 1937 sin første danske borgmester, den konservative Holger Jepsen, og sin første socialdemokratiske viceborgmester Wilhelm Nielsen.

Kilder og litteratur:

Forhandlingsprotokol for Tønder Kredsorganisation (1926-1937) og Forhandlingsbog for Socialdemokratiske Forening Tønder (1935-1938) findes på Lokalar-kiv for Tønder (1993/044 2.b. Socialdemokratiet). Socialdemokratiets Arkiv, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 500 (Socialdemokratiet), pk 120-125. Dombog for borgerlige sager, Retten i Tønder, Landsarkivet for Sønderjylland.

Becker-Christensen, Henrik. Det tyske mindretal i Nordslesvig. Åbenrå 1990.

Becker-Christensen, Henrik. Byen ved grænsen: Tønder 1920 - 1970. Åbenrå 1993.

Callesen, Gerd. Die Schleswig-frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924. Åbenrå 1970.

Haase, Ingolf. Borgmestervalget i Tønder i 1933. I: Sønderjysk Månedsskrift 4/1993, s. 99-105.

Koops, Wilhelm. Südtondern in der Zeit der Weimarer Republik. Kiel 1993.

Kulturkampen, 3. årg. 1937 nr. 5-6: temanr. om Sønderjylland.

Lumans, Vadis O. The Nordic Destiny: The peculiar role of the German minority in North Schleswig in Hitlers plans and policies for Denmark. 1: Scandinavian Journal of History 15, s. 109-123.

Møller, Peter. 75 år med Socialdemokratiet i Tønder. Tønder 1982.

Neue Tondersche Zeitung. Diverse numre.

Nielsen, Frede. Fra Udmark til Forpost. København 1938.

Protokoller for 18. til 23. Socialdemokratiske Partikongresser, 1919-39.

Schønning, Peter. Den Nordslesvigske arbejderbevægelses politisk-nationale udvikling i forbindelse med integreringen i det danske samfund 1920-1939.

Utrykt speciale Århus 1981.

Sønderjyllands Social-Demokrat/Tønder (Amts) Socialdemokrat 1922-1937.

Vestslesvigs Tidende. Diverse numre.

Noter

0. Medlemstallene for Tønder Socialdemokratiske Forening er i den her undersøgte periode: 1922 (205), 1923 (205), 1924 (131), 1925 (121), 1926 (160), 1927 (114), 1928(103), 1929(155), 1930 (262 i to foreninger), 1931 (185), 1932 (179), 1933 (215), 1934 (210). For de sidste år har jeg ikke fundet opgørelser. Kredens medlemstal udvikler sig parallelt med Tønders og er 2-3 gange større.

1. Jeg har i citater valgt at opretholde den oprindelige stavemåde.

2. Tønder Amts Social-Demokrat (TASd) 5. januar 1922, 27. januar 1922, 5. februar 1922, 2. marts 1922, 8. marts 1922, 19. marts 1925, 4. april 1925 og 19. februar 1929.

3. Brev fra Bundgaard til Socialdemokratisk Forbund (SdF) 21/8 1924, ABA 500 (SD), pk. 124 (16:Partiforholdene i Tønder). Indlæggene i debatten mellem Bundgaard og Christensen findes i dette læg. Baggrund for klagen var en artikel i den dansk-borgerlige avis Vestslesvigs Tidende 20. august 1924, hvor Christensen anklagedes for at have optrådt beruset til et offentligt debattmøde. En del af diskussionen inddrog det andet socialdemokratiske byrådsmedlem Brøndsholm, der af den borgerlige presse var blevet anklaget for at chikanere de unge kærestepar i en byens parker. Foranlediget af disse anklager havde ledende medlemmer af Arbejds mændenes Forbund meldt sig ud af partiforeningen, og blev af Bundgaardkredsen nægtet genoptagelse.

4. Brev fra Tønder-afdelingen til SdF 30. januar 1927, ABA 500 (SD), pk. 124 (6:Tøndersagen 1927). I Kredsorganisationens forhandlingsprotokol er der for årene 1926-28 refereret en lang række diskussioner, insinuationer og drillerier mellem Petersen og Bundgaard. Eksempelvis 20. marts 1927, hvor Bundgaard kritiserer Petersens forbrug af penge til valgagitation og forlanger kvitteringer for bilkørslen. Det hårdeste træk var dog, da der blev ansat en socialdemokratisk byrådsreferent. Da netop dette var lokalredaktørens fornemste opgave, kan det stilles lig med en fyring. Kontrollkomitéen for den socialdemokratiske presse fik dog sat dette i bero.

5. Brev fra SdF til Hørдум (kontrolkomitéen) 2. februar 1927, ABA 500 (SD), pk. 124 (6:Tøndersagen 1927). Holdningen gentages i et brev fra SdF 10. februar 1927. SdF udtrykker således ingen stor forståelse for de specielle forhold i Tønder.

6. Referat fra møde 19. februar 1927 sendt til SdF, ABA 500 (SD), pk. 124 (6:Tøndersagen 1927).

7. Kredsorganisationens Forhandlingsprotokol 11. september 1927. Brev fra Tønder Partiforenings bestyrelse til SdF 4. maj 1927, ABA 500 (SD), pk. 124 (6:Tøndersagen 1927).

8. Hele brevvekslingen og resolutionen findes hos ABA 500 (SD), pk. 124 (6:Tøndersagen 1927).

9. Kredsorganisationens Forhandlingsprotokol 28. august 1928. Også på dette møde tegner der sig en "national forskel" mellem land og by. Bundgaard får støtte af folk fra Tønder by, mens Petersen får støtte fra landdistrikterne (Rudbøl, Daler, Visby og Bredebro).

10. TASd 15. og 16. juli 1929. I referatet fra kontrahentmøde takkes Petersen for "det gode Arbejde han havde gjort ude paa Landet", og altså ikke for sit arbejde i Tønder by. Inden sin forflyttelse nåede Petersen også at blive trukket i retten for at have udtalt sig injurerende om socialdemokratiske drikkevaner. Anklagerne, der var repræsenteret ved sagfører Bundgaard, tabte dog sagen. Se domsudskrift vedr. injuriersag fra marts 1929 mod redaktør P. Petersen, dombog for borgerlige sager, retten i Tønder.

11. Brev fra Jørgen Møller til SdF 14. juli 1924, ABA 500 (SD), pk. 124 (16:Partiforholdene i Tønder).

12. TASd 28. februar 1922, Becker-Christensen (1993) s. 43f. Det vides ikke, i hvor langt tid denne praksis holdt sig.

13. Møller s. 29, Schønning s. 45f, TASd 11. april 1923.

14. TASd 26. februar 1929, der bringer et referat fra kredsbestyrelsens møde. Schønning s. 48 mener, at den ene liste var dansk og den anden tysk orienteret. Dette bygger dog tilsyneladende kun på en vurdering af de opstillede navne.

15. Årsberetningen, trykt sammen med kongresprotokollen for 1931.

16. Kredsorganisationens Forhandlingsprotokol 1. oktober 1930, 29. oktober 1930 og 12. februar 1931. Desværre mangler der referater fra enkelte møder i oktober 1930, ifølge referatet fra 29. oktober på grund af sygdom.

17. TASd 24. april 1931. Det beror tilsyneladende på en fejl, når det i Partikongressen for 1935 (i den trykte beretning for 1931, s. 35) opgøres, at der pr. 31. december 1931 var to socialdemokratiske foreninger i Tønder.

18. Becker-Christensen (1993), s. 52ff. Ydermere kan nævnes, at Tønder var den første by, hvor mindretallet oprettede en nazistisk "Ortsgruppe". Nazificeringen henholdsvis nord og syd for grænsen er beskrevet hos Lumans og Koops. En generel beskrivelse af mindretallet findes hos Becker-Christensen (1990).

19. TASd 15. marts 1933. Tønder Bank var byens "tyske" bank. Artiklen er signeret "Nic", som må være socialdemokraternes topkandidat Nie Andresen.

20. TASd 4. oktober 1933. For den socialdemokratiske front mod nazismen, se ABA 500 (SD), pk. 125 (23: Sdr. Jysk Aktionsudvalg 1933-35), og Schønning s. 2, 52ff. Desuden kan peges på, at Socialdemokratiet i Haderslev på SdF's kongres i 1934 foreslog, at "Da de tyske Privatskoler i Sønderjylland kun kan betragtes som Udklækningsanstalter for den tyske nazisme, foreslaas, at Partiet nægter medvirken til Oprettelse af flere...", kongresberetningen, s. 108. I tidsskriftet "Kulturkampen"s temanummer om Sønderjylland 1937/5-6 bringes flere artikler af socialdemokrater, der advarer mod nazismen. Ud over Frede Nielsen og LP Nielsen kan nævnes M. Christiansens artikel om "Hitlers Garde i Sønderjylland"; den skildrer nazismens forsøg på at vinde fodfæste via en række "faglige organisationer". M. Christiansen er iflg. Gerd Callesen, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, et pseudonym for en tysksindet socialdemokrat fra Tønder ved navn Matthias Christiansen Vetter.

21. TASd 2. april 1933.

22. Min fremstilling af borgmestervalget i 1933 bygger på Haases artikel.

23. Forhandlingsbog for Socialdemokratisk Forening, 17. december 1936.

24. Forhandlingsbog for Socialdemokratisk Forening 20. januar 1937.

25. Forhandlingsbog for Socialdemokratisk Forening 7. februar 1937. Der blev også forsøgt samarbejde med de radikale, det lykkedes heller ikke.

26. Op gennem 1930'erne havde partiet kæmpet for at få startet offentlige arbejder - de ville både bedre situationen for de arbejdsløse og sikre, at disse ikke på grund af skatterestancer blev slettet af valglisten.

27. "Tilfældet Klippert" hentyder til, at Wählerverein havde opstillet arbejdsmand W. Klippert som nr. 1 på deres liste. Dette blev opfattet som vendt direkte mod Socialdemokratiet.

28. Frede Nielsen, Front eller Bro? i: Kulturkampen 3. årg. 1937/5-6, s. 6.

29. Den tysksindede murer W. Ewald fra Åbenrå illustrerer dette, smig. Schønning 1981 s. 36 ff, 56ff. Han havde i 1920 arbejdet for at føre Socialdemokratiet over i den tyske lejr og sidenhen for en grænserevision, og var derfor blevet ekskluderet af partiet i 1927. Han stillede derefter op for den tyske liste, men foranlediget af begivenhederne i Tyskland meldte han sig i marts 1933 igen ind i Socialdemokratiet og opsagde sit 30 år gamle abonnement på den tyske avis.

Abstract

Petersen, Klaus: Die Sozialdemokratie an der Grenze. Arbejderhistorie 3/1995, p. 58-67

Wie verhielt die sozialdemokratische Partei in der Kleinstadt Tøndern an der deutsch-dänischen Grenze von 1920 sich zur nationalen Frage zwischen 1920 und 1937, als die Stadt ihren ersten dänischen Bürgermeister bekam? Wenngleich die nationale Mehrheit nach und nach wechselte, gelang es dem deutsch-bürgerlichem Wählerverein den Bürgermeisterposten bis 1937 zu behalten. Die Sozialdemokratie hielt nämlich bis 1933 trotz äusserem Druck und inneren Widersprüchen an ihrer national-neutralen Linie fest. Jedoch bedeutete die "Machtergreifung" in Deutschland und die Nazifizierung der deutschen Minderheit, dass die Sozialdemokratie sich dem dänischen Lager näherte und weiterhin, dass die deutschen Arbeiter sich von ihrer nationalen Haltung entfernten. Damit waren die Voraussetzungen für die Aufgabe der a-nationalen Einstellung gegeben und führten nach der Wahl von 1937 zur Wahl eines dänischen Bürgermeisters.

Klaus Petersen, stud.mag., Reykjaviksgade 1, l.tv., 2300 København S., tlf. 32 95 56 06